

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ВИХОВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Резюме

У статті розкрито педагогічні й національні основи виховного процесу в різних типах навчальних закладів періоду козацтва в Україні, обґрунтовано проблеми вдосконалення змісту освіти й виховання, які скеровані на формування у підлітків національного характеру й самосвідомості.

Ключові слова: самосвідомість, козацтво, педагогіка, національний характер.

Summary

The article considers the cultural and the historical foundations of the educational process in various types of educational institutions in Ukraine, it bases the problems of improving of the education and upbringing.

Key words: self-consciousness, Cossacs' society, education science, national character.

У концепції національного виховання зазначається, що ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна та національно свідома людина, яка наділена глибоко громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними і патріотичними почуттями. Вона є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку та самовдосконалення. Сучасне виховання в Україні має забезпечувати призначення молоді до світової культури та загальнолюдських цінностей. За своїми формами і методами воно повинно спиратися на народні традиції, кращі надбання світової та національної педагогіки.

Українська національна ідея проходить через всю педагогічну спадщину минулих епох. Цілеспрямоване звернення до історичного досвіду, вивчення прогресивної історико-педагогічної спадщини вітчизняних педагогів з питань виховання національної свідомості особистості дають підстави визначити найважливіший етап в історії української педагогіки — козацтво, який має неоціненне значення для відродження національної культури, школи, духовності українського народу. Дослідження витоків, становлення і розвитку національної системи виховання є важливим завданням, від розв'язання якого залежить вихід Української держа-

ви на сучасний рівень світових стандартів у галузі освіти та виховання.

Козацький рух в Україні був однією з найяскравіших сторінок літопису боротьби нашого народу за політичну і державну незалежність. Козацька педагогіка — це найзначніша частина народної педагогіки, яка формувала у підростаючого покоління українців синівську вірність рідній землі, своїй Батьківщині. Це народна мудрість, яка мала на меті формування громадянина з яскраво вираженою національною свідомістю. Саме в цей період українським шкільництвом було висунуто деякі принципи виховання та навчання, проте на той час вони ще не мали наукового обґрунтування. Тому категорія педагогічних принципів виховання розглядалася з позицій загальноестетичного освоєння особистістю навколишньої дійсності. Внаслідок цього на перший план виступає орієнтація особистості на гармонійний розвиток, взаємозв'язок шкільного та родинного виховання, актуалізація практичних вмінь та навичок.

Для сучасної української педагогіки важливими виступають провідні ідеї козацького руху — свобода та незалежність країни, непорушність прав людини і народу, свобода особистості. Такі ідеї стали основою для побудови національної системи освіти та виховання. Педагогічна мудрість козацтва сприяла зміцненню національної освіти та виховання. Так, перші вищі навчальні заклади — Острозька академія (1576 р.) та Києво-Могилянська академія (1615 р.) стали визначними науковими осередками. Організація навчання в цих навчальних закладах була спрямована перш за все на формування національної свідомості вихованців. “Академія не лише вбирала в себе дух народний, а й живила та зміцнювала його” [9:4]. Саме тут формувалися центри філософської думки слов'янського світу, відбувалося становлення української літературної мови, склалася літературна і поетична школи.

Чимало козацьких лідерів — гетьманів, полковників, сотників здобували вищу освіту в цих академіях, де вивчали українську народну і світову філософію, логіку, психологію, історію, латинську, грецьку, німецьку, польську мови.

Навчальні заклади, що діяли на території Запорізької Січі (1553-1735 р.), були осередками розвитку духовності та національної са-

мосвідомості особистості. У козацьких та січових школах дітей навчали грамоті, лічбі, закону Божому, музиці та співам. Всі вихованці разом зі своїми батьками та вчителями брали активну участь у впровадженні народних традицій, звичаїв та обрядів. Крім того, на Січі існували і спеціальні школи: школа підготовки юнаків до військової служби, школа полкової музики, школи музики та церковного співу. Так, Богдан Хмельницький у 1652 році видав документ про організацію при кобзарських цехах шкіл кобзарів та лірників. Саме з цього моменту почали діяти на Україні музичні школи. До них приймали дітей, які мали добрий слух і голос, їх навчали церковного співу, готували читців і співаків для нових церков.

Розмаїття духовного світу особистості, рівень її моральності у козацькій педагогіці ставився у пряму залежність від знання національних традицій та обрядів. Як окремий напрямок розвивалося в навчальних закладах фольклорне виховання, джерелом якого були пісні, думи, легенди, перекази, балади, прислів'я, приказки про козаків, їхню героїчну боротьбу проти загарбників. Великий вплив на дітей мали різноманітні види народного мистецтва — музичне, танцювальне, декоративне, які були пройняті вільнолюбивим козацьким духом, пізнавально-виховним потенціалом національної символіки.

Проблема дошкільного родинного виховання займає в козацькій педагогіці значне місце. Воно утверджувало високий статус батька та матері: саме батьки цілеспрямовано займалися вихованням своїх дітей — готували їх до подолання життєвих труднощів, до захисту рідної землі, вільного життя. Родина в Запорізькій Січі відрізнялася демократизмом, духовними традиціями, рівноправністю чоловіка та жінки. Усвідомленість жінкою-матусею того, що свою рідну землю треба захищати від чужоземних загарбників ставило на перший план виховання нею у своїх синів мужності, рішучості, вольових якостей характеру. Батько виховував у сина незламність, витривалість, уміння долати життєві труднощі. Батько — це захисник своєї родини, роду, творець історії, державності. У козацькому фольклорі він є взірцем стійкості, мужності, непорушного авторитету у ставленні до родини, громадських справ, потреб народу. Сімейні виховні традиції знаходили своє продовження у шкільній практиці.

Наступною ланкою козацького виховання можна вважати родинно-шкільне виховання [8:64]. У козацьких, січових та інших типах шкіл велике значення мали родинні, національні та релігійно-моральні цінності. Згодом молодь вдосконалювала свої знання у вітчизняних колегіумах і академіях, у відомих університетах Європи, здобуваючи підвищену та вищу освіту. У багатьох випадках випускники, очоливши національний визвольний рух на Україні, брали активну участь у розбудові національної освіти, науки та культури.

До козацького шкільництва належали січові, монастирські, полкові, церковно-парафіяльні школи. Діти в них набували знань про рідний край, його історичне минуле, події державного життя України. Тут вони отримували розумове, естетичне, моральне, фізичне виховання. Так, у січові школи віддавали хлопчиків з 9 років. Головний вчитель, ієромонах, був наставником, вчив дітей читати, писати, рахувати, співати. Разом з тим він піклувався про стан здоров'я дітей, яких привчали до національного способу життя і поведінки. Січова школа складалася з двох розділів: у першому навчали майбутніх паламарів та дяконів, у другому вчилися діти, у яких не було батьків. У січовій школі навчали грамоті, співу і військовому ремеслу. Гуманістичний характер виховання в козацьких школах передбачав побудову його змісту й форм на основі глибокого розуміння вихователями природи дітей, їхніх індивідуальних рис та можливостей, поваги до особистості дитини, турботи про її моральний, фізичний, духовний, естетичний розвиток. Діяльність козацьких шкіл активно підтримувалася управлінською структурою Української держави.

Для сучасної теорії і практики національного виховання важливою є ідея взаємодії школи та сім'ї у вихованні молоді. Так, у козацьких, січових, полкових та інших типах шкіл, що діяли на території Запорізької Січі, особлива увага приділялась продовженню сімейних, національних та духовних цінностей, які в шкільному вихованні набували вже загальнонаціонального масштабу. Це, перш за все, заповіді батьків, пращурів, традиції, звичаї, обряди та релігійні ідеали. Саме така спрямованість виховання дає змогу стверджувати, що культура, вихованість і в значній

мірі освіченість були невід’ємною складовою національного способу життя українського народу.

Сьогодні родинне виховання виступає першою природною і постійно діючою ланкою національного виховання. у сім’ї закладається духовний стрижень особистості, основи моралі, самобутність національного світовідчуття і світорозуміння Основними завданнями родинного виховання є: формування моральних цінностей з позиції добра, справедливості, гідності, правди, честі, людяності; -створення сприятливої трудової атмосфери в сім’ї; залучення дітей до чарівного світу знань через народні казки, пісні, приказки тощо; -залучення дітей до активної участі у народних традиціях, звичаях, обрядах, виховання в них національної свідомості й самосвідомості.

Одним із найважливіших завдань виховання в козацьких школах було формування у молодого покоління духовності, яка розвивалася на основі багатогранних традицій та християнської віри. Всевишній у свідомості козака оберігав незалежну Україну, надавав їй духовних сил у боротьбі з численними ворогами. Козацтво збагачувало християнську мораль гуманістичними традиціями, звичаями, обрядами. Внаслідок усвідомлення таких ідеалів молоде покоління заперечувало рабську психологію, втрату людиною самостійності та гідності, невіру у власні сили, політичне прислужництво.

У духовному житті підростаючого покоління велика роль відводилася лицарській гідності та честі: кожен молодий козак намагався розвинути в собі такі якості, як любов до батьків, рідної мови та рідної землі, готовність захищати свою Батьківщину, відстоювати свободу та незалежність як кожної особистості, так і держави в цілому, турбуватися про розвиток національних традицій. Крім того, із століття в століття козацька педагогіка формувала в молоді такі героїчні якості, які склали кодекс лицарської гідності: готовність боротися до загину за волю, честь і славу України; нехтування небезпекою, коли йдеться про життя друзів, побратимів, матері-України; ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від загарбників; героїзм, подвижництво у праці і в бою тощо [8:76].

Саме такі якості й сьогодні не втрачають свого виховного по-

тенціалу. Проблеми виховання патріотизму, формування державної ідеології та національного світогляду у молоді України тісно пов'язані з сучасними державотворчими процесами. До них входять такі провідні ідейно-політичні чинники, як ставлення до політики, до ідей державності, до рідної землі. Важливе місце в такому процесі посідають морально-етичні засади — людяність, бережливість у ставленні до близьких та рідних, повага до поглядів та переконань іншої людини, до національних і релігійних почуттів особистості, честь, прагнення робити добрі вчинки.

Виховні ідеали козацької педагогіки були спрямовані і на вдосконалення фізичної культури. Незгасаючі війни, боротьба за збереження українського етносу, стихійні лиха, виживання у складних ситуаціях гартували тіло і дух козаків. Саме такі обставини обумовили вдосконалення системи фізичної підготовки. Так, молоді люди, готуючи себе до складних випробувань, влітку спали під відкритим небом. Відомо, що у школах Запорізької Січі перехід від одного класу в інший обов'язково супроводжувався народними іграми, забавами та фізичними змаганнями. На народних святах юні козачата змагалися силою, винахідливістю, точністю попадання в ціль тощо. Традиційними були різноманітні змагання на конях. Козацька старшина вимагала від козаків досконалого володіння своїм тілом, а також різними видами зброї — рушницею, мушкетом, списом, шаблею, арканом. Разом із тим всі види козацької боротьби ґрунтувалися на правилах, принципах народної моралі. Порушення їх вважалося неприпустимим і мало тяжкі наслідки для тих, хто нехтував козацькими законами життя, традиціями і звичаями.

Нині такі ідеї втілено у “Концепції національного виховання”, головною метою якої є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування в особистості рис громадянина України, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, фізичної культури [3:4]. На кожному етапі свого розвитку українська національна система освіти та виховання вбирає в себе кращі здобутки філософського осмислення своїх цілей, завдань, смислу життя, історичних перспектив. На основі народної філософської думки зароджувалися національні традиції, звичаї, обряди, що сьо-

годні становлять надійний фундамент системи виховання українського народу.

Відродження української національної системи виховання аж ніяк не означає повернення назад, у минулі історичні часи. Епоха козацтва створила багатогранну, глибоку духовність, що стала гордістю української національної культури. Її освітньо-виховний, емоційно-естетичний потенціал не втратив своєї актуальності й сьогодні. Глибоке пізнання національних традицій виховання, пріоритетів нашого народу, відродження культурно-освітніх і виховних традицій сприятиме у сучасного молодого покоління вихованню національної свідомості, самосвідомості, патріотизму, духовного розвитку та культури особистості.

Майбутнє нашої країни — за поколінням, що сьогодні опановує уроки життя в навчальних закладах. Відроджувати національну систему виховання треба не лише для того, щоб відновити кращі здобутки минулого, а й для того, щоб наповнити її сучасним науковим змістом. Основні цілі стратегічної освітньої програми містять розбудову національної системи освіти, формування творчої особистості, широке використання досягнень вітчизняної і світової педагогіки.

1. **Державна** національна програма “Освіта” \”Україна XXI століття”\”. — К., 1993.
2. **Годованець О.** Програма підтримки вироблення стратегії реформування освіти. — К., 2001.
3. **Історія педагогіки.** — К., 1973.
4. **Концепція** національного виховання // Рідна школа. — 1995. — № 6.
5. **Команева О.О., Клімова Н.О.** Формування, збереження й зміцнення здоров’я підрастаючого покоління як обов’язковий компонент системи національної освіти. — К., 1997.
6. **Кравець В.Л.** Історія української школи і педагогіки. — Тернопіль, 1994.
7. **Мешко О.І., Янкович О.І., Мешко Г.М.** Історія української школи і педагогіки. — Тернопіль, 1999.
8. **Основи** національного виховання (Концептуальні положення). — Ч.1. — К., 1993.
9. **Хижняк З.І.** Києво-Могилянська академія. — К., 1988.